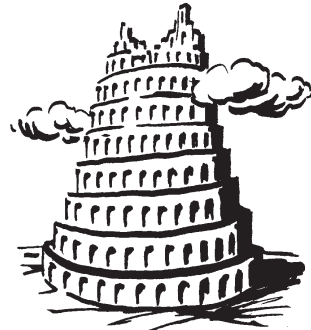

LITERÁRNÍ A VÝTVARNÁ PŘÍLOHA

5/XX

Jak jste se dostala k překládání z polštiny?

Maminka, která se jmenovala za svou bodna Pešlová, se sice narodila na Šumavě, ale vyrůstala v Polsku, kdy byl její otec se svým 55. regimentem posádkou v Tarnopolu a ve Lvově a babička, asi dvacetiletá, tam za ním utekla. Když pak měla porodit, vrátila se do vesničky, která se jmenovala Velká Střebejcina, později Třebejcina a pak už jenom Třebejcina u Předsilavi u Klatov, protože bylo zvykem, že když měla žena porodit, vrátila se ke své matce – maminka se tak narodila ve stejné chalupě jako babička. Dědeček Pešl byl sice z Prahy, ale babička byla odtamtud, a na tu vesničku jsme byli vázaní a jezdili jsme tam. Pamatuju se ještě, jak jsme v létě chodily bosy s děvčaty do Předsilavi do kostela.

Maminka tedy vyrůstala v Haliči za císaře pána.

Ano. Maminka tam žila od roku 1902 až do vzniku Československé republiky. Takže takhle se ocitla polština v naší rodině, kde se schovával každý lístek, každý korespondák, takže dnes, když se tím probírám, tak podle adresy zjišťuji, kde babička s mojí matkou žily. Dávám si to dohromady teprve nyní, protože nepatřím k lidem, kteří mají přehled o svých předcích – mě to nikdy nebavilo, což je chyba. Teď to aspoň trochu doháním.

Z těch lístků jsem se mimo jiné dověděla, že maminka se učila doma, což je obdivuhodné, kam to pak dotáhla. Teprve v Bielsku, kde jim sehnal dědeček byt, začala chodit na střední školu, když udělala rozdílové zkoušky. Byla to klášterní škola Notre Dame, kde se naučila perfektně francouzsky, s perfektní výslovností díky jeptišce, která ji tam vyučovala. V Bielsku maminka doslova vzplála láskou k polské literatuře. Preferovala literaturu 19. století, i když pak překládala. Věnovala se především překladům Boleslawa Pruse.

Když skončila válka, přestěhovaly se – ještě koncem roku 1918 nebo začátkem roku 1919 – do Prahy. Dědeček ale skončil v italském zajetí a vrátil se až v roce 1920.

V Praze s polštinou pokračovala...

Ano. Chodila na přednášky profesora krakovské Jagellonské university Szyjowského, který se v Praze stal prvním profesorem polonistiky na UK. Já ho znala od dětství, protože k nám se svou ženou a dcerou chodili na návštěvy – žil tady dvacet pět let a nikdy se nenaučil mluvit česky. Jeho žákem byl profesor Krejčí, u kterého jsem pak, mnohem později, studovala já.

Když vznikla Společnost československo-polského přátelství, maminka se stala aktivní členkou výboru, takže jsem polonisty znala od dětství. Už když mně bylo šestnáct, stala jsem se členkou výboru mladých a poskakovala jsem tam jako zapisovatelka na schůzích.

Maminka si vzala universitního profesora – naštěstí matematiky a fyziky, do těch se později soudruzi tolik nenavázeli –, a ocitla se v centru pražské smetánky. Byla členkou kdejakého dámského přípravného výboru různých mezinárodních sjezdů lékařů a podobně a byla činná i v různých charitativních organizacích. Ihned v květnu 1945 nastoupila k Červenému kříži v Praze a zúčastnila se pátrání po polských dětech zavražděných během války do Německa. Ještě před válkou byla členkou Společenského klubu, členkou Mánesu. Tohle všechno v roce 1948 skončilo, podobně jako nadějně rozvíjený se čs.-polských kulturních vztahů – to celé padlo, pak už nešlo dělat nic.

Maminka se jmenovala Helena Teigová. Měla něco společného s Karlem Teigem?

Tatínek byl Karel Teige, ale ne ten, kterého myslíte, to byl jeho bratranec – v té rodině totiž byli všude na všech stranách Karlové Teigové. Tady, na té fotce, je dědeček, taky Karel Teige, pochopitelně taky profesor matematiky – u nás v rodině byla vždycky matematika a hudba. Tenhle pán jako mladý muž psal o Bedřichu Smetanovi, s kterým se znal, a vydal jeho korespondenci.

V Praze učil na gymnáziu matematiku, a když po letech konečně dostal trvalou profesuru v Roudnici, při stěhování pod Říp se nastydl a v šestatřiceti letech umřel.

To bylo v roce 1896 v době, kdy byl jeho otec hlavním architektem města Prahy. Spolu s architektem Wichlem měl na starosti výstavbu vyšehradského hřbitova a pradědeček mu tam koupil hrobku. Takže na Slavíně máme hrobku hned vedle Wichlových, kam nikdy nikdo nepřijde, takže když tam jdu, dám kytičku i na Wichlův hrob. Ta hrobka stála majlant, zakoupeno tzv. na věčné časy, potvrzení na to mám, a tak jsem za totáče šla na ředitelství hřbitovů se zeptat, jestli soudruzi uznávají *věčné časy* a oni mi řekli, že jo.

Možná to znali ze sloganu: S SSSR na věčné časy, tak si mysleli, že je to košer.

Zřejmě. Každopádně hrobku bylo možno přenechat nebo prodat jenom národnímu umělci. Se mnou chodila na fakultě do ročníku Jana Seifertová, tak jí povídám, zeptej se tatínka, jestli to nechce. On mě pak jednou volal, že děkuje, ale že chce ležet u maminky v Kralupích.

Když babička, Terezie Štětková, ovdověla, zůstal jí na krku malý syn a o něco větší dcera, a tak se znovu provdala. Vzala si dalšího slavného matematika Eduarda Weyra. Jeden z Weyrů napsal vzpomínky, vyšlo to ve dvou svazcích v Atlantisu, a je to velmi zajímavý – v té rodině byli tři bratři a všichni tři byli matematici. I když Weyr taky brzo umřel, měl takový vliv na mého otce, že v něm vypěstoval lásku k matematice a teoretické fyzice a otec se rovněž zaměřil na tenhle obor, takže řeč s ním doma nebyla.

Odkud Teigové pocházeli?

Tatínkův rod pocházel z jedné vesničky poblíž Zielonej Góry, tehdy z Horního Slezska, odkud se jeden mladý tesař jménem tuším Adalbert Teige vydal za práci

to tlačil soudruh asistent.

Maminka byla ovšem na volné noze, tak ji odnikud vyhodit nemohli. Už před válkou přeložila jednu věc z francouzštiny a dva významné polské romány. Celou válku překládala Szyjowského vědeckou práci *Polský vliv na české národní obrození*, což nikdy nevyšlo – strojopis toho překladu jsem dala do Památníku národního písemnictví. Po válce se pak doslova na překládání vrhla. Z polštiny překládala knihy především s tematikou válečnou, židovskou a protinacistickou. Tady leží slavná kniha o Osvětimi Zofie Nałkowské *Medailony*, která v Polsku vyšla v roce 1947 a česky v roce 1950 – je to nejvýznamnější počáteční kniha tohoto druhu literatury, která měla světový ohlas. Před měsícem vyšla znovu česky.

Kde?

Vydalo ji jedno malé nakladatelství, které se nyní rozhodlo vydávat i beletrii. Jsou to manželé Brucknerovi, kteří žijí v jedné vesnici u Mělníka. Jsou to mladí lidé, takoví zapadlí vlastenci – ona je absolventka bohemistiky. Byla bych strašně ráda, kdyby

šestém roce, přihlásila jsem se do kursu polštiny pro nepolonisty Izy Šaunové na Filosofické fakultě, kde se mě ptali – jaký obor studujete, kolegyně? Já na to, že jsem v kvintě.

Takže jsem se učila polsky, a když jsem pak jela do Polska v roce 1948, tak už jsem zkusěla mluvit a překládala jsem drobné věci pro děti a otiskovala je v dětských koutcích v nedělní příloze *Rudého práva*. Začala jsem vlastně satirou Stefhanie Grodzieńské, což byla tehdy velmi populární autorka, satirička.

Když pak matka zjistila, že nemůže stihnout všechny zakázky, které má, domluvila se s ředitelkou Melantrichu Prokopovou, že bych jeden román přeložila já. Takže jsem přeložila význačný román Kazimierza Brandyse *Šamson* o židovském chlapci, pronásledovaném už před válkou na universitě. Román vyšel ještě před mojí maturitou, takže jsem ho pak měla jako dárek pro paní ředitelku. To byl rok 1950.

Kde jste maturovala?

Ve roce 1945 bylo znovu otevřeno fran-

Stejně budu překládat polskou literaturu

Rozhovor Babylonu s překladatelkou Helenou Stachovou

„Tady, na té fotce, je dědeček, taky Karel Teige, pochopitelně taky profesor matematiky...”

do Čech. Došel do Čáslavi, kde se oženil s místní Němkou, měli dvanáct dětí, a tak to šlo dál, až se přišlo k Teigům, o kterých už víte. Po smrti Haničky Teigové, sestry Karla Teigeho, toho z Devětsilu, jsem po ní zdědila zápisník, kde je švabachem zapsán ten jejich rodokmen. Takhle se tedy do německé jméno Teige z Horního Slezska ocitlo v Praze, takže zase Polsko.

Z Čáslavi pak šli Teigovi do Prahy, bydleli v Černé ulici a v podnájmu u nich byl nějaký Jiří Wolker, který jaktěživ nechtěl zaplatit za podnájem. Tady po něm zůstalo první vydání *Hosta do domu* s věnováním. Taky tam s ním bydlel Jindřich Hořejší, ale ten platil.

Jak jste prožili válku?

Celkem bez velkých problémů. Tatínek, když byly zavřeny vysoké školy, pracoval jako laborant tuším ve Vinohradské nemocnici. Když jsme 5. května slyšeli v rádiu výzvu, aby všichni v nemocnicích nastoupili, tak tatínek vyrazil z Dejvic na Vinohrady, pěšky, a pak jsme o něm celou dobu povstání nic nevěděli, protože nedošel. Němci je shrábli na Klárově a odvezli je někým jako rukojmí. Na poslední chvíli je ráno 9. května převezli na devčickou techniku, kde je naštěstí těsně před příjezdem Rusů pustili, takže on to měl pár minut domů.

Za války maminka doma organizovala koncerty, tzv. devčické hudební neděle, což bylo tady, jak sedíme, i když ten byt byl daleko větší, než nám ho soudruzi sebrali a rozdělili na tři byty. Po roce 1948 nás jeden host udal, že se u nás schází „buržoasní společnost“, jako například nějaký Holzknicht, ředitel konzervatoře, nebo tu byl Foerster, když bylo výročí dědečkova narození – to tady bylo snad sto lidí, a museli jsme s tím přestat – za Němců dělat domácí koncerty šlo, za komunistů ne.

Jak jste vnímala únor 1948?

Byla jsem úplně zmatená a doma mi nebyli schopni nic vysvětlit – máma byla úplně apolitický typ, dělila lidi na dobré a špatné. Tatínek měl všelijaké problémy s komunisty na fakultě, kde se na jeho mís-

se tomu věnovala pozornost, protože to je moc důležitá knížka.

Vydali ten starý překlad maminky Heleny Teigové?

Vyšlo to takto: „Přeložila Helena Teigová, překlad revidovala Helena Stachová.“ Šedesát let starý překlad, to už prostě nejde. Takže jsem to přepracovala a jsme tam takhle obě.

Máma taky přeložila *Dýmy nad Birkenau* od Seweryny Szmaglewské. Ta kniha měla takový úspěch, že hned vyšlo druhé vydání, protože pro českého čtenáře to bylo něco úplně nového, pochopitelně strašlivého. Na téhle židli Seweryna seděla, navštívila nás, když se vracela z Norimberky, kde byla svědčit v procesu s nacisty. I po hrůzách, které prožila v Osvětimi, to stále byla velice krásná žena a udržovaly jsme s ní celoživotní přátelství – matka vždy navazovala osobní přátelství s autory, které překládala, a díky tomu jsem ty autory poznala i já.

Kdy jste byla poprvé v Polsku?

V roce 1946, to mně bylo patnáct. Matku tehdy pozval Svaz polských učitelů. Jako výraz díků za to, že v rámci Červeného kříže hledala polské děti v Německu, nám nabídli měsíční pobyt v Polsku. Mám z toho i deník a na nedávné oslavě mých osmdesátin v Polském institutu, kterou moderoval Mariusz Szczygiel, jsem z toho kousek četla. Jsou to moje první dojmy z rozbořeně Varšavy, kde lezeme po těch sutinách, a to víte, když si patnáctiletá holka píše deníček, tak tam jsou různé směšné věci a obecnostvo se srděčně smálo.

Kdy jste se rozhodla, že sama budete překládat?

I když maminka začala po válce překládat, až se z ní kouřilo, nemohla všechno stihnout, co měla objednávek. Ředitel Odeonu ji později řekl, paní Teigová, my vydáme všechno, co nám doporučíte. Zcela se spolehl na její vkus. Právem.

Když mi bylo dvanáct, překládala jsem si pro sebe francouzské pohádky. Když jsem se pak vrátila z Polska, v tom čtyřicátém

couzské gymnásium a já se na něj vrátila – celou válku jsem brala soukromě hodiny, takže v té době už jsem mluvila francouzsky velmi slušně. Poslali nám francouzské lektory, kteří neuměli ani slovo česky, a já fungovala jako tlumočnice mezi profesory a žáky, protože po válce se mohli na gymnásium hlásit i studenti, kteří francouzsky ještě neuměli.

Takže tam jsem v roce 1950 maturovala, a to nám soudruzi provedli tu lumpárnu, že ještě před maturitními zkouškami všechny francouzské profesory vypověděli jakožto špióny, takže u maturity jsem už měla Sergeje Machonina coby dozor z KSC, abyste se pobavil – já to Honzovi taky říkala...

Dusil vás?

Ne, byl milý.

Cha cha.

Cha cha cha.

Proč jste se nestala překladatelkou z francouzštiny?

V té době jsem mluvila polsky už stejně dobře jako francouzsky, takže jsem se hlásila na kombinaci francouzština-polština. To mně ovšem soudruzi zamítli, a když už jsem měla vydanou tu polskou knížku, což bylo určité plus – v roce 1950 nebyla žádná legrace dostat se na Filosofickou fakultu –, tak jsem si vybrala polštinu, kam jsem se dostala hladce, i když pohovor vedl asistent ze slaviistiky Urban, který měl velmi odborné otázky. Čtrnáct dní předtím vypukla korejská válka, a on se mě ptal: Začal válku sever nebo jih?! Já něco plácla, bylo to špatné, ale byla to pravda.

Jaké bylo studium na UK v 50. letech?

Na rozdíl od lidí, kteří říkají, že nejkrásnější léta pro ně byla na vysoké škole, tak pro mě tedy ne – žádný med to nebyl, ta atmosféra byla mnohdy až hnusná. J. B. Čapek měl strašně zajímavé přednášky ze starší české literatury, například o českých písmáčkách, a najednou vstane jeden ze tří kluků, tzv. dělnických kádřů, kteří prošli takovou tou rychlou maturitou, aby se dostali na Filosofickou fakultu, takový zrzavý šofér

a řekne: Soudruhu profesore, takhle jsme si to nepředstavovali!

My jsme úplně ztratili řeč. Čapkoví pak ty přednášky samozřejmě zatrhli. Já se znala s jeho dcerou, která je v mém věku, naše matky se přátelily, a on byl zoufalý, a to ještě netušil, co všechno přijde.

Byla jsem studijní vedoucí, tak mně oznámili, že když jsem tak energická, že se mám stát předsedkyní jednoho úseku ČSM. Já řekla, že ne, že nechci, že nemám čas. Když pak bylo stipendium do Polska, o které jsem se vehementně ucházela, pochopitelně mi ho nedali.

Jak jste vycházela s nakladateli?

Překládala jsem pro různá nakladatelství, a když přišla zajímavá knížka z Polska, věděla jsem, do kterého nakladatelství a komu ji můžu nabídnout. Hodně jsem spolupracovala s *Lidovým nakladatelstvím*, jehož šéfredaktorkou byla druhá žena Jiřího Hájka Magda. Ta například na silvestra, když tam byl dýchánek, pozvala všechny zakázaný, takže jsem se tam sešla se Zábranou, Jařabem a jinými. Když jsem pak byla zakázaná já, souhlasila s tím, že v tiráži bude napsáno jen „přeloženo z polštiny“ – a ne, že by mi něco nepříjalo. Nejvíce jsem ovšem dělala s *Odeonem*, kde seděl redaktor polonista Bořivoj Křemenák.

Zákaz přišel poté, co vás trestně stíhali. Jak k tomu došlo?

Právě Křemenák mi někdy na jaře 1968 řekl, že by bylo dobrý přeložit něco z toho, co vydává polský emigrantský časopis *Kultura* v Paříži, a abych s lidmi z *Kultury* navázala kontakt. Napsala jsem tedy slavnému knížeť Giedroycovi, že mám zájem o knížky, co dělají. Když jsem se vrátila z Palachova pohřbu, zazvonil u mě polský student nebo novinář Kozłowski, který byl dlouhodobě v Paříži, a že mi Giedroyc posílá nějaké knihy. Já pak odjela na polské stipendium, on se v tomhle bytě ubytoval a vyráběl tady letáky ještě s jednou polskou holkou, kterou jsem v životě neviděla, ale která toho později na mě estébákům vykecala úplně nejvíce.

V létě 1969 jsem jela do Itálie, a když jsem se vrátila, tak už na hranici bylo avízo: prohlédnout vůz Stach-Stachová. Nic tedy nenašli, knížka, o kterou jsem se nejvíce bála, od Staliňského, což byl pseudonym Kisielewského, ležela za volantem nahore a oni si ji vůbec nevšimli. To už jsem věděla, že je zle. Navíc jsem se vrátila s výhrězem ploténky a doktoři mi řekli, že mám několik měsíců ležet. To bylo ovšem v situaci, kdy sem začali dojíždět pánové z StB, abych prý šla k výsledku. Odvezli mě do Bartolomějské, ale ne do té hlavní budovy, ale naproti, kde měli taky něco.

Bartolomějská 4, Správa vyšetřování StB.

No, a tam mě soudruzi na spojených rukou, jak se to učilo ve skautu, vynesli do třetího patra, protože jsem nemohla chodit. Posadili mě před mladého muže, což měl být jako vyšetřovatel, a ten se představil – poručík Urválek! To bylo silný kafe, ale ani jsem nemřkla. Šlo o tzv. svědecký výslech ve věci Kozłowského, což byl ten polský student, který u mě bydlel a kterého mezitím v Tatrách, kudy se přenášely knihy z Paříže, Slovinci zatklí. Potom už to jelo a už to nebyl svědecký výslech, ale už to byla Ruzyně. Ovšem sám vyšetřovatel major Křištof mi říkal, že nechápe, proč Polákům na tom tolik záleží, že to je jejich záležitost, ale oni pořád na to tlačí a někdo sem jezdí.

Takže to nebyla iniciativa české StB.

Ne. Já teď předběhnu, když řeknu, co jsem se dozvěděla později od Agnieszky Hollandové, že ten, co sem jezdil a chtěl, aby Stachovou zavřeli, byl polský náměstek ministra vnitra, myslím, že se jmenoval nějak jako Maciejewski, pak ho zavřeli, protože se zjistilo, že do Prahy jezdil kšeftovat se zlatem. Potřeboval tedy nějakou záminku, aby sem mohl jezdit, a takhle se to celě rozjelo.

Mně se v době, kdy už přišla žaloba, podařilo protелефonovat se do Ruzyně na toho majora Křištofa, že si ode mě „vypůjčili“ dopis od Giedroyce, z kterého bylo jasné, že šlo jen o knihy, a že mi ho nevrátili. No tak ten se ztratil, samozřejmě.

Nejdříve jsme byli obžalováni jako Lederer a spol., pak z toho ovšem Jirku vyčlenili, což bylo pro něj horší, a zůstalo to jako Mravec a spol. – Laco Mravec, nyní ředitel zahraničního odboru prezidentské kanceláře, tehdy student 4. ročníku jaderné fyziky. Čtělí ho vyhodit, tak raději vystoupil sám, aby si zachoval možnost později studovat nějakou jinou školu. Třetí pak byla Agnieszka Hollandová. My tři jsme se tehdy vůbec neznali, to byl ten spol. Obžaloba spočívala ze sto třiceti pěti stran útoku na pařížskou *Kulturu* jakožto agenturu CIA a mi jsem k tomu byl přidání jako takový zákusek. Výsledky probíhaly od léta 1970

dokončení na str. 11

dokončení ze strany 1

a proces se konal mezi vánočními svátky 27. a 28. prosince a pak ještě u Nejvyššího soudu – na Zelený čtvrtek, pro změnu.

Před procesem jsme šli na oběd, Mravec, Agnieszka a já, a říkali jsme si – to bude dobrý, to bude podmínka. Laca ovšem odsoudili na jeden a půl roku naostro, což strávil ve středověké věznici v Ilavě. Agnieszka a já jsme dostaly podmínku 10 měsíců a já k tomu publikační zákaz. Pamatuji se, jak jsem u Městského soudu prohlásila: A já stejně budu dál překládat polskou literaturu!

Jelikož předsedom senátu toho Městského soudu byl bývalý krejčí, profese, tak to zvoral, dal tam jiný paragraf, než měl, prokurátor se odvolal a šlo to k Nejvyššímu soudu. A jako že nejsem řečník, tak jsem tam pronesla ostrou obhajobu, protože mě strašlivě naštalv prokurátor, který mluvil stejným tónem jako jeho vzor Urválek.

U tohoto soudu totiž vyšlo najevo, že svědectví těch polských studentů (jedním z těch dvou kluků byl vnuk Jaroslawa Iwaskiewiczze, předsedy Svazu polských spisovatelů), na kterých byla postavena celá obžaloba, jsou nanic, protože oba dva je po polské amnestii odvolali, že to není pravda, že to na mě shodili, protože věděli, že jsem v Itálii, a mysleli si, že tam zůstanu.

Paní předsedkyně Dojčárová, známé jméno, soudila Havla a kdekoho, nad tím jejich odvoláním kroutila hlavou, že to má jenom polsky. Já na to, paní předsedkyně, já vám to mileráda přeložím! Můj advokát obracel oči v sloup. Teď ovšem nevěděli, co s tím, a ptali se mě: „Ten Kozłowski – on byl odsouzen v procesu s taterníky, který v Polsku našemu procesu předcházel a vlastně to bylo jeho doznání – ten Kozłowski je už opravdu redaktorem časopisu *Przekrój*!“

„Ano.“

„Ale ten druhý je příživník, nepracuje!“

„Nepracuje, protože dělá doktorát a dostal stipendium.“

Oni žasli. Senát odešel, pak se vrátil a Dojčarová řekla: „Senát není schopen se usnést, přijďte zítra!“ Bylo půl čtvrté a na UV holt už nikdo nebyl na telefonu.

Takže jsme přišli na Velký pátek. Nejvyšší soud rozsudky zrušil a vrátil věc Městskému soudu, a tak už to zůstalo – navěky. Agnieszka to bylo jedno, ta už byla v Polsku, ale Laco seděl dál na Slovensku, protože ten už v Nejvyššího soudu nebyl, a já byla zakázaná. A Bořivoj Křemenák, který měl vlastně do toho navezl, byl první, kdo nakráčel do *Světovky*, když tam rozhnali tu redakci skvělých lidí, a nakonec se stal šéfem Odeonu po stranické linii. Taková nula! Takže já ho u těch estébáckých výslechů vždy velmi ráda jmenovala.

Nakonec vám ale překládat zase dovolili...

Můj advokát mi navrhl, abych si podala žádost o milost, já tak už to bylo přiznání viny, že to ne. On mi říkal, helejte se, na to se vykašlete, hlavně že budete moc překládat pod svým jménem.

Já jsem celou tu dobu, asi osm nebo devět knížek, překládala na jméno své matky. Ona pak chtěla překládat víc a řekla mi, abych si našla na krytí někoho jiného. Já ovšem nikoho nenašla, takže ta milost byla určité východisko. Dostala jsem ji, s podpísem prezidenta Svobody, ale trvalo to půl druhého roku. Na základě ovšem lékařského posudku, že jsem nevyléčitelně nemocná. Pak jsem s tím papírem, s tou milostí, šla na ministerstvo kultury za člověkem, který nás zakazoval, jmenoval se Kristek. On řekl ano, samozřejmě, hned zavolám do Odeonu, že jste povolena, a tím jste povolena i ve všech ostatních nakladatelstvích.

Na druhou stranu by se mělo vědět o těch redaktorech, kteří nás ne zrovna kryli, ale věděli, že překládáme pod jinými jmény.

jmény. Například veliký soudruh Fendrych, vedoucí překladové redakce v *Našem vojsku*, mně osobně pošeptal do ucha, že smlouvu přepíšu na maminičino jméno, že maminka je povolená. Celou dobu byl ovšem vzorem soudruha. Magda Hájková to taky držela. Jediný, kdo mě kdy vyhodil, byla redaktorka *Odeonu*, kterou nebudu jmenovat, ale dnes je to oslavovaná osoba.

Co třeba Pilař v Československém spisovateli?

S ním jsem měla konflikt v Polsku. Polsko dělá pro svou literaturu opravdu hodně, každé čtyři roky pořádá sjezd překladatelů polské literatury z celého světa, kde se můžete bavit polsky s překladatelem z Pekingu a s různými jinými lidmi a je to nádherný. Jednou, ještě za totače, se zeptali, čím nám mohou nejvíc pomoci. Já se přihlásila a říkám, že nemáme potřebné slovníky. Vrátila jsem se sednout, načež Pilař mě sjel: „Kdo ti dovolil tam jít žebrať?“

„No dovol, jak žebrať, vždyť nás sami vyzvali, abychom řekli, s čím máme problémy, a tohle je taková konkrétní věc.“

„Vůbec si neměla souhlas delegace!“

„Jaké delegace! Já jsem tady za Helenu Stachovou!“

Na závěr byl ples, v hotelu Bristol, takže jsme s sebou musely vzít dlouhé róby, a Pilař říká, no moc ti to sluší, až to skončí, já za tebou přijdu.

Já na to, tak to se nemusíš namáhat!

Když už jsem byla na pokoji, ozvalo se silné bušení na dveře, že byl celý hotel vzhůru. Já pochopitelně neotevřela. Když jsem pak přijela do Prahy a šla do Odeonu, tak na mě všichni koukali – prý mám všechno škrtnuté a mám jít za ředitelem. Rezač byl s Pilařem největší kamarád a povídá mi: Když vy jste ho tak urazila!

Tak si představte, že ten blb to na sebe ještě sám vykecal!

Autory jste si vybírala sama?

Většinou ano. Když mi někdo něco ojedinele zadal, tak to byly populárně naučné věci. A v Odeonu vůbec ne – s jednou výjimkou, když chtěli dělat román Józefa Hena a všichni překladatelé to odmítli, protože se jim asi nechtělo překládat archaizovaný text.

V tom politickém procesu jsem vlastně byla souzena za pomoc při doručení jedné polské povídky neznámého autora, kterou jsem předala polským studentům ve Varsávě. Oni ji přenesli přes Tatry, dovezli ji do Paříže, kde vyšla v *Kultuře* a měla obrovský úspěch. Pak ji ještě v NSR zfilmovali. Je to povídka Józefa Hena, což prozrazují, protože vyšla pod pseudonymem Korab. Ta povídka se jmenuje *Western* a já nikdy za celý proces neprozradila, kdo se skrývá pod tímto názvem slechtického erbu.

No a teď chtěli Hena vydat v Odeonu a povídají mi: Když nám to odmítnete i vy, tak to musíme škrtnout. Tak jsem to přinesla domů, maminka si to vyzádala ke schválení a pak řekla, ale jo, to dokážeš. Přeložila jsem to, ale nejdřív jsem si šla koupit staročeský slovník.

Stalo se, že vám nějakého autora odmítli?

Ale jo, samozřejmě. Například dětskou knihu Wiktora Woroszylského v Albatrosu. U každé věci si nechalo nakladatelství dělat dva lektorské posudky – já je sama také psala na jiné věci.

Polští exiloví autoři ale s výjimkou konce 60. let vydávat nešli.

Zase až koncem 80. let. První ukázký z Gombrowicze, padesát stran, jsem uveřejnila v 1. čísle *Světovky* 1988. To se pak všichni na něj vrhli.

Přeložila jste skoro celého Gombrowicze a většinu věcí od Herlinga-Grudzinského. Zнала jste je osobně?

Gombrowicze jsem osobně nepoznala. Stála jsem v létě 1968 ve Vence před do-

mem, kde bydlel, ale nenašla jsem odvahu zavznout. Zнала jsem z jeho tvorby jen *Ferdýdurke*, k jiným jeho věcem jsme neměli přístup. Netušila jsem tenkrát, že v bytě je s ním mladá žena, Rita Gombrowiczová, která je dnes mou dobrou přítelkyní.

Když jsem navázala spolupráci s polskou exilovou *Kulturou*, pozval mě kníže Giedroyc do Paříže. Já tam přijela v březnu 1969 a týden jsem bydlela v zahradním pavilonu vily, kde bylo sídlo redakce. Byl to dřevěný pavilon, v jehož přízemí byla knihovna a v prvním patře byly dva hostinské pokoje. Přes den jsem pobíhala po Paříži, večer jsem se vracíla, to byla společná večere, a po ní jsem myla nádobí společně se Zygmuntem Hertzem, který tam dělal majordoma. To byl strašně milej pán.

No a v sousedním pokoji toho pavilonu bydlel tehdy Gustav Herling-Grudziński. Seznámili jsme se a hned jsme si padli do oka. Během mého procesu, kdy jsem s ním nemohla korespondovat, tak jsem od něj dostávala z Neapole lístky, kde bylo třeba jenom *Baci*. G. Abych věděla, že na mě myslí. Přátelství na celý život, přitom jsme se sešli jen čtyřikrát. Poprvé v Paříži, podruhé, když mě do Říma pozval profesor Pomianowski. To byl nádherný týden. Pan profesor mně vždycky večer nad mapou ukázal, kam mám druhý den jít – a až se vrátíš, oběd máš v troubě! A Herling-Grudziński tam měl náhodou právě ten týden literární večer. Pak jsem mu oznámila, že jedu na Ischii, a jen jsem postavila kufr v hotelu, zazvonil telefon a že mám k nim přijet na oběd, že na mě bude v Neapoli čekat v přístavu Mergelina. A počtvrté to konečně bylo tady v Praze, když přijel s celou rodinu, s paní Lydií, s Martou a Benedellem, svými dětmi.

Ve svých deníkových zápiscích z listopadu 1991 Grudzinski píše: „Po své imaginární cestě do Prahy roku 1976 stále častěji sním o cestě reálné. Uvidět Prahu! Možná se mi to splní příští rok na jaře...“ Takže se mu ten „sen“ splnil.

Ano. Dlouho mu to jeho kardiolog nechtěl povolit.

Byl zklamáný?

Byl nadšený. Vzpomínám si, jak potom napsal, že na pražském židovském hřbitově křičí ve větvích stromů straky. Já mu napsala, že to jsou kavky. A on reagoval: To je škoda, že jsem to nevěděl, Kafka se původně taky jmenoval Kavka! A já na to: Zaplat pánbůh, že jste to nevěděl, to by tak ještě chybělo!

Byl za vaší návštěvy v Paříži ještě v polském exilu živý srpen 1968? Diskutovali jste o tom? Mrožek napsal to známé prohlášení...

Podobné prohlášení sepsal i Andrzejewski za Svaz polských spisovatelů a já to pak vezla z Varsavy do Prahy.

Ne, o tom jsme v Paříži nediskutovali. Bylo to jednou dáno.

Co jste udělala s korespondencí s polskými autory?

Po vzoru své matky jsem celou svou velkou korespondenci s polskými autory dala do Musea literatury ve Varsavě a je to tam pod jedním heslem.

Když jsem byla teď ve Varsavě, tak jsem jim věnovala ještě zbytek dopisů s Herlingem se slovy: Je to poslední zbytek, protože e-mail zničil korespondenci, to krásné odvětví literatury. Dala jsem tam všechny Herlingovy dopisy i dopisy s jeho ženou Lydií, která mi psala francouzsky, protože polsky nikdy neuměla, a teď už mi píše jen italsky.

Kdo je vám z polských autorů nejbližší?

To je otázka... No, možná Slawomir Mrožek.

Setkala jste se s ním v Paříži?

Ano, den předtím, než odjel se ženou do Mexika. Já ho ale znala z Varsavy od samého začátku, co publikoval. Také jsem

ho navštívila roku 1969 v Itálii, bydlel v Chiavari. On ale moc na nějaké velké kontakty nebyl a není. Včera mi náhodou přišla jeho nová mailová adresa v Nice, tak mu chci napsat – po dlouhých letech. On byl tak velkorysý, že když byla oslava jeho 60. narozenin v roce 1990 v Krakově, tak mě tam pozval a já tam byla 14 dní v tom nejlepším hotelu.

Jinak s ním ale není řeč. Když byl třeba v Praze, potkali jsme se na nějaké akci, a já mu povídám, sejdeme se někde, kde je klid, a on na to: Ne, to se nesejdeme. Tak já, no dobře, tak ne. S ním bylo vždycky těžké pořízení. On nemluví ani s Ritou Gombrowiczovou, a přitom s Gombrowiczovými jezdili společně na dovolenou k moři.

Nevím, jestli jste měl v ruce jarní číslo *Revolver Revue*, kde je ukázka z Mrožkova deníku – první díl má sedm set stránek! A celkem to budou 3 svazky! To je vyloučeně deník, který si píšete pro sebe – Mrožek musel být v hodně velké režii, že to dal do tisku. Z jedné deprese do druhé deprese, celý život. A ten strach ze ženských! Proto se k nim tak divně chová.

Proč Mrožka?

Líbí se mi jeho smysl pro humor. To je jedna věc. Druhá je to, že se Mrožek vyjadřuje naprosto přirozenou, krásnou, normální polštinou. Dělat ho tzv. zajímavějším a překládat ho nějakým pokrouceným jazykem, jak to dělají někteří mi kolegové, je naprosto omyl.

Co je to za humor?

Mrožkův humor je intelektuální. Když vyšel loni první svazček jeho povídek, tak jsem knížku odnesla jako dárek své lékařce – čím jsem starší a nemocnější, tím víc potřebuji autorských výstisků jako dárečky pro své doktory. Tak jsem ji ten svazček dala a řekla jí, uvidíte, to se pobavíte. Pak jsem tam přišla na převaz, a ona na mě – já se vůbec nebavím. Z toho je vidět, jak je ten humor specifický, intelektuální, a to byla doktorka.

Nedávno jsem našla v šuplíku skoro tři sta stran strojopisu svých překladů Mrožkových povídek, které tu nikdy nevyšly. Tak jsem zavolala Lukavskému a byl tu jak na koni – prý to vydá příští rok.

Co Stanisław Lem?

Lema jsem dělala asi šest nebo sedm knížek. Přestal mě bavit, když se odklonil od beletrie. Moc ráda mám krásnou knížku povídek, kterou jsem dělala pro Odeon. Byli jsme tam ale tři překladatelé z polštiny, bohužel, protože tam byl i „největší eso“ Oldřich Kařaj, stranický superlektor pro všechna nakladatelství, který se tuším po Jiřím Hájkovi stal šéfredaktorem *Plamene*. Měl přeložit dvě Lemovy povídky – jednu dodal, pak se s vydáním čekalo na tu druhou, a nakonec jsem ji musela narychlo přeložit já. Tento největší překladatel z polštiny přeložil Iwaszkiewiczovu novelu *Pasieka*, a nikdo mu neřekl, že česky to neznamená paseka, ale úl, takže to vyšlo jako Paseka. Nevím, že by byl přeložil ještě něco jiného.

Reportáže a povídky mě baví překládat pořád – není to ani taková psychická zátěž, jako překládat nějaký velký román. Když dnes vidím tlustou knihu, tak jdu od toho – při bolestech, který mám při psaní na počítači, to už ne.

Nakonec jsem přeložila skoro celého Gombrowicze – poslední jeho knihuov v češtině bude můj výběr z jeho esejů, který vyjde letos v edici *Revolver Revue* pod názvem *Varia*, a sedm svazků Herlinga-Grudzinského, kterého překládal je asi nejtěžší, díky té jeho barokní stavbě vět.

Já už někde řekla, že nejdůležitější pro překladatele je vcítit se do autora, neříkám vmyslet, to ani nejde, to bych si netroufala, ale vcítit ano. A zejména do Gombrowicze se podle mě vcítit dokážu. Herling je strašně zajímavý a nabitý fakty, ale překládat ho

je těžká dřina.

Herlingův *Jiný svět* jste přeložila už před Listopadem?

Já to přeložila pro Odeon, kde se už před listopadem 1989 uvažovalo o vydání. Bud mělo vyjít to, nebo vzpomínky Mandelštamové. Zvítězila ovšem Mandelštamová, protože ji překládala moje kolegyně z ročníku, která byla redaktorkou Odeonu. Jasně že měly ty knihy vyjít obě, jsou přece zcela rozdílné.

Nakonec Rudolf Kučera uznal, že to je věc, která vyjít musí, a vydal to při *Střední Evropě* v roce 1994. Bohužel to ale úplně zapadlo a já neustále roním slzy, že se ta kniha nedostala do popředí – já když ji četla, tak jsem z toho měla nervy v háji. To je úplně základní literatura 20. století. Podle Bertranda Russela, který k tomu napsal předmluvu, jsou dvě nejislnější výpovědi o totalitním 20. století: Herlingův *Jiný svět* a pak Primo Lévi.

Zaujalo vás něco ze současné polské literatury?

Mám jednoho zamilovaného autora a jednoho ctím. Toho druhého, Lozińského, překládá Bára Gregorová. Přeložila knížku, která se jmenuje *Reisefieber*, což je moc dobrý a jednou bude z Lozińského velký spisovatel.

Ten oblíbený autor je Wojciech Kuczek. Dostal státní cenu za svou knížku *Gnój*, která tady vyšla pod názvem *Smrad*, a taky ji dělala Bára. Já to sice udala Pasece, ale pak jsem zjistila, že bych to neuměla přeložit, protože tam je použit slezský dialekt, a to by podle mě mělo být přeloženo slezským dialektem z naší strany, to znamená nářečím, kterému se říká ponašim. Bára to pochopila a někoho znalého toho dialektu sehnala, ale pro mě to byla překážka.

Kuczek teď vydal další knížku, z Paseky jsem dostala žádost o posudek, a byla jsem absolutně nadšená. Říkala jsem si, že to bude další státní cena, a oni ho ani nekanidovali, tak jsou hloupí.

V ní se zase vytváří tak, že použil polský dialekt spíšký. Děj se odehrává v Tatrách, které miluju, mám je dost prochozený, a navíc je to strašná legrace. Když byl Kuczek v Praze, tak mi říkal, že teď píše knihu, které nebudou rozumět ani Poláci – měl na ně vztek, že napsali špatné recenze na jeho knihu číslo dvě. Je tam spousta narážek, kterým asi mladá generace nebude vůbec rozumět, ale já se přitom užasně bavila.

Já tu knihu přenechala překladateli Pavlu Pečovi z Olomouce, kterého považuji za takového svého nástupce. Řekla jsem mu: Objednáte si dovolenou v nějaké chaloupce ve Zdiaru v Tatrách a budete poslouchat, jak se tam mluví, protože ta přímá řeč, která tam je, by podle mě měla být přeložena slovensky tamním spíškým dialektem.

Sama už ale na Tatry nemám.

Sledujete tuzemskou veřejnou mluvu?

Ano, a je to otravný. To co jsem například vyslechla včera z úst nynějšího pana prezidenta na adresu Karla Schwarzenberga, to je nepochopitelné. Oni do něj ryjí, že se občas vyjádří jadrně. Ano, on je tak šarmantní, že mu to jeho šarm a jeho inteligence dovoluje.

Schwarzenberg navíc klame tělem. Když ho pozorujete, máte pocit, že neví, co mluví, ale když si pak přčtete, co řekl, tak to sedí.

Ano a já to ani nepotřebuju. Když se člověk soustředí, nebo třeba zavřu oči – on mluví tak, že mu člověk rozumí, protože mluví věcně a naprosto jasně. Mluví jako člověk z masa a kostí, blížní, zatímco Klaus vypouští neuvěřitelné floskule.

Na Tři krále chodíte do průvodu Za monarchii. Jste monarchistka?

Já si myslím, že by monarchie byla pro tento národ nejlepší.

Petr Placák

Moje Střední Evropa

Slawomir Mrožek

Mám o sobě určitou představu, stýkám se s blízkými nebo vzdálenějšími známými, účastním se společenského života a cítím potřebu vysvětlit, co to všechno znamená. Já sám se sebou, já s druhým člověkem, já a společnost, já a metafyzika. Cítím základní vztahy, rozměry mého bytí.

Kdybych je měl seřadit podle konkrétnosti, dal bych na první místo svůj vztah k druhému člověku. Ani sebe necítím dost konkrétně, jsem přece uznatř toho, co vnímám, a nemohu se srazit sám se sebou. Ale přítomnost druhého člověka je fyzická skutečnost.

Společnost je skoro úplná abstrakce. Smyslově ji mohu vnímat jen jako hemžící se dav na náměstí. Zbytek, ten důležitý zbytek, si musím vybavit pomocí obecného pojmu. A když nakonec přejdu k metafyzice, zmizí i poslední stopa tělesnosti. Pojmy jako Bůh nebo dějiny, závisle na tom, jestli si zvolíme metafyziku náboženskou nebo světskou, jsou už zcela obecné.

Jak se stalo, že divadlo, které je už svým charakterem uměním fyzickým, zanedbalo první vztah (člověk a druhý člověk), který je přirozené jeho vlastní oblastí, a vrhlo se na zbývající tří?

Vztah člověka a druhého člověka už dlouho trpí tím, že ho naše vědomí zlástinným způsobem ztrácí ze zřetele, jako by na něho chtě nechtě zapomínalo. Nechceme si vzpomenout na to, co je nám nejbližší, upíráme pohled k světlům vzdálenějším a daleko méně konkrétním. Dneska se nosí zejména vztah číslo čtyři (člověk a metafyzika), hlavně v jeho světské podobě a afirmativním duchu.

K metafyzickému divadlu bych přiřadil jak Beckettovo divadlo, což není nic jiného než ustavičné zoufalství z nedostatku jakékoli světské či náboženské metafyziky. Je to tedy metafyzické divadlo, i když se záporným znaménkem.

V Beckettově divadle najdeme i vztah číslo dvě (člověk sám se sebou). Neexistuje žádná metafyzická možnost, člověk je odsouzen k tomu vnímat výhradně sebe samého, zdá se mu nepřijemný sen o sobě samém. Druhý člověk vystupuje jen v úloze přízračné ozvěny, kdežto vztah číslo tři (člověk a společnost) neexistuje vůbec.

Nejnižší, degenerovaná forma divadla o vztahu číslo dvě (člověk sám se sebou) je takzvané divadlo jednoho herce, kdy herce, zejména když je to žena, přednáší nekonečné monology o svém duševním vztahu. Pro obecnostvo je to zátěž a vyžaduje to od něho velkou dávku altruismu, hlavně když ten monolog nenapsal Beckett.

Za divadlo o vztahu číslo tři (člověk a společnost) bych považoval spíše společenské drama než politické divadlo. Politické divadlo bych přiřadil ke vztahu číslo čtyři (světská metafyzika). V praxi nejsou samozřejmě hranice tak jasné a já netvrdím, že rozhovor o divadle je možný a užitečný jediné na základě mnou navrhovaných kategorií. Je to jen jedno z možných dělení, stejně dobré jako jiné, pokud obstojí ve zkoušce střizlivé úvahy.

To znamená, že dnes je partnerem člověka v divadle buď jeho vlastní já, nebo společnost, nebo metafyzika, ale ne druhý člověk. Proč? Mohli bychom říci: protože je to všeobecná móda. Víme, že stejně jako má každá doba svou módu u oděvání či esteticie, má i svůj módní intelektuální styl. A s módou nemá smysl se přít.

Možná je příčinou ochromení divadla „člověk – člověk“ je všeobecné osamobnění života. Všechno se stává anonymní, všechno se institucionalizuje, osobnost osaměla tvůrčí různým mocnostem a „pečem“. (To je taková fráze, až nám skřípe v zubech, ale nedá se nic dělat.) Proto vidíme v divadle jen osamělé individuum a moc. Musíme počítat i s narcismem

jako silnou vlnou univerzální filosofie, která pochází odkudsi z Kalifornie. Druhou možnou příčinou je to, že v divadle „člověk – člověk“ je těžší vzbudit zdání něčeho nového a objemného než v jiných. Obvinění, že „tohle není nic nového“, je ta nejtěžší urážka. Buď nám našeptává, že jde o plagiat, nebo v nejlepším případě o neschopnost ducha „vykročit na neprošlápané cesty“. Věci se nám často líbí nikoli proto, že jsou moudré nebo dobře udělané, dokonce ani ne proto, že se nám doopravdy líbí, ale proto, že jsou „nové“. „Člověk sám se sebou“, „člověk a společnost“, „člověk a metafyzika“ se honosí takovými systémy, které nám – závisle na novém prostoru a kultuře – mohou připadat nové, nebo se ušude za nové považují. Behaviorismus a introspekce, determinismus a svobodná vůle, existencialismus a psychoanalýza – to je to první, co nás napadne v tematickém okruhu „člověk sám se sebou“. Vlastenectví a anarchie, pozitivismus a anticiivilizace, dekadence a marxistická kritika jakož i pozitivní marxistické východisko – v tematickém okruhu „člověk a společnost“. O metafyzických systémech bude lepší vůbec nemluvit, stačí zmíněné antimefafyzické divadlo Beckettova a spousty jeho epigonů. Každý z těchto systémů byl kdysi omračující novinkou, některé jsou novinkami dodnes, opět závisle na místě a čase. A stále máme šanci, abychom v těchto vztazích vymysleli další novinky. Je však těžké vymyslet cokoliv nového v tom, co se odehrává mezi dvěma lidmi. Mohou vznikat nové intelektuální systémy, nová vysvětlení různých úrovní skutečnosti, jenže akce a reakce jsou takové, jaké byly a pravděpodobně i budou.

Zaobírat se vztahem „člověk – člověk“ by znamenalo, že by bylo nutno se trochu zaobírat i morálkou a etikou. Ani to však nevyhovuje vkusu naší doby. Toto téma odmítneme s ironickým úsměvem, pokud není zabalené do politických nebo psychoanalytických abstrakcí. Vyšlo z módy, přestalo být zajímavé. Náš zájem dokážou vzbudit nanejvýš perversnosti. (...)

Asistoval jsem při několika režiih v různých zemích, vedl jsem semináře na dvou vysokých divadelních školách. Všude

jsem viděl totéž: herci dovedou skákat a metat kotrmelce, mluvit tenkým nebo hlubokým hlasem, rádi porozumí obecnému, zejména společenskému významu díla (nebo si myslí, že mu rozumějí) a s rozkoší se ponořují do hlubin duševních vrstev postav. Naproti tomu trpí překvapujícími nedostatkem psychologické fantazie, když mají pochopit partnerovu (a zároveň svojí) situaci. Často absolutně nedovedou pochopit vzájemnou souvislost konkrétních akcí a reakcí. Nevědí a nezajímá je, dokonce je ani nenapadne, že by je mohlo zajímat, proč někdo v dané situaci udělá právě to a ne jiné gesto (za předpokladu, že gesto je právě takové a ne jiné, tedy vhodné a nikoli náhodné), a ještě méně dovedou přišlůsným gestem odpovídet. (...)

Opakují: herci velmi dobře rozumějí obecným motivacím, které se rozebírají u stolu. Vědí, že postava, kterou vytváří jejich partner, trpí Oidipovým komplexem nebo třídním útlakem, ale v konkrétní situaci nevědí, jestli se chce příslušná postava poškrábat na hlavě, nebo jestli by se neměla podívat doprava místo doleva, a proč. Chápou obecné motivace, nechápu konkrétní situaci. Horší je, že totéž můžeme říci i o režisérech. Vlastně jen o těch, kteří ještě vůbec něčemu rozumějí.

Neobviňuji herce. Jsou to jen děti své doby a na jejich příkladu chci ještě vysvětlit tezi, že sice všemu rozumíme, ale nedokážeme zjistit to, co je nejbližší, přítomnost druhého člověka, bez níž nemůžeme existovat, ale přitom nevíme, co si s ní počít. (...)

Jak jsem už řekl na začátku: mé bytí je určeno čtyřmi vztahy. Jsem jen proti tomu, že ten jeden očividně zanedbávající, právě ten, který je důležitý i v poměru k ostatním třem. Uvědomme si, že at vzletáme nevnímaj vysokou do nebe abstrakci, nic nedokážeme bez člověka, který je dole na zemi. Bez něho by nevznikl ani náš vnitřní svět, bez jeho obrazu by se neobešla ani naše nejlastnější fantazie. Nikdy nevidím království bez krále, republiku bez prezidenta, vlast bez krajanů. A pokud jde o metafyziku, těžko si představit scénu, ve které by se víra nebo dějiny předvedly obecnostvu jinak než prostřednictvím herců.

Přel.: hst

Nová východní Evropa jako oblast „výsadních zájmů Ruska“

V průběhu dvaceti let od pádu komunismu se hranice Evropy (tedy i východní Evropy) výrazným způsobem změnily. Prostor Ukrajina–Litva–Bělorusko, „ULB“, o němž psal pařížský emigrační časopis *Kultura*, se stal oblastí „UMB“. Moldávie nahradila Litvu, již se (spolu s Lotyšskem a Estonskem) podařilo vstoupit do NATO a Evropské unie. Je náhoda, že pouze tyto tři země ze všech bývalých republik Sovětského svazu existovaly jako nezávislé státy na mapě meziválečné Evropy?

Po rusko-gruzinské válce, zkušenosti globální hospodářské krize a výrazném snížení angažovanosti Spojených států ve východoevropských záležitostech není pochyb o tom, že jiné bývalé sovětské republiky (dokonce i ty v eurointegračních snahách nejvytrvalejší, jako je Gruzie) nemají v dohledném časovém horizontu šanci na plnou integraci do evropských nebo euroatlantických struktur. Období „sjednocení Evropy“, které se na konci osmdesátých let zdálo být jedním z prvků „konce historie“, se samo uzavřelo a podle mnoha ukazatelů zůstane současná hranice Evropské unie ještě dlouho hranicí mezi střední Evropou (která se zcela „vrátila na Západ“) a východní Evropou (jež zůstala „blízkým zahraničím“ Ruska).

Tato druhá Evropa přitom stále více připomíná nárazníkovou zónu (podobné výrazy v poslední době otevřeně používají také někteří polští publicisté) mezi Uníí a Ruskem. Jinak se tomuto pásu států mezi říká oblast „výsadních ruských zájmů“ nebo „blízké zahraničí“. Velmi důležitým a znepokojivým aspektem tohoto nového rozdělení kontinentu je doslova každodenně rostoucí asymetrie mezi státy „UMB“ a jejich sousedy – východními zeměmi Evropské unie. Nejedná se jen o rozdíl délky života, kvality zdravotní péče, možnosti volného pohybu a překračování hranic, míry korupce a úrovně vzdělání, ale také o okruh témat, která jsou předmětem veřejné debaty, o znalost aktuálních evropských problémů. Bělorusko i Ukrajina s Moldávií zůstávají do značné míry v ruském a ruskojazyčném (to samozřejmě není vždy to samé) informačním prostoru a ruská média „ovlivňují způsob, jak obyvatelé vnímají události na mezinárodní scéně“. (1)

Mají tedy Ukrajina, Moldávie a Bělorusko společné vlastnosti, které by tyto země vydělovaly jako zvláštní politický region? Nezapomeneme-li, že v Moldávii a na Ukrajině jsou vnitřní rozdíly mnohem citelnější než v Bělorusku, lze podle mého názoru uvést několik rysů, jež tyto státy spojují:

– Všechny tři na oficiální úrovni využívají velmi intenzivně rétoriku evropanství a evropských standardů, v případě Ukrajiny a Moldávie je to rovněž rétorika integrace do Evropské unie, která se většinou nesetká s odpovídajícím porozuměním a podporou ani v Bruselu, ani ve většině jiných evropských hlavních měst;

– Vnitřní politické procesy v každém z těchto států mají typické postsovětské rysy: vládnoucí elity se nezměřují na strategické rozvojové úkoly, ale na převzetí a ovládnutí dostupných zdrojů, redistribuci vlastnictví a odsunutí zájmů konkurenčních skupin.(2) Právě tento přístup elit do značné míry vysvětluje, proč tyto země „své vztahy s EU nevnímají jako příležitost usnadňující reformaci státu, ale pouze jako nástroj k posílení své moci a rozšíření manévrovacího pole“(3) (mj. ve vztahu s Ruskem). Upozorníme na tomto místě, že jediný postsovětský stát, který se pokusil o radikální změnu sovětských struktur na všech vládních úrovních, leží mimo popisované území (jedná se o Gruzii za vlády Michaila Saakašvilho);

– V každém z těchto států je ruština de facto (a v případě Běloruska také de iure) druhým oficiálním jazykem, udržuje si do značné míry prestižnější pozici

než národní jazyky a velmi důležitou roli ve společenském životě stále hrají prvky masové sovětské kultury;

– Všechny tři země jsou závislé na ruských surovinách (což se Kreml pravidelně pokouší využít k politickým cílům), zároveň ale stále zvyšují obchodní obrát s Evropskou unií (Ukrajina i Moldávie mají od určité doby vyšší obchodní obrát s Uníí než s Ruskem);

– Ani jeden z těchto států prakticky neexistuje na kulturní mapě Evropy a má výrazné problémy s prezentací vlastních tradic a historické suverenity (dobrým příkladem je to, že se Bělorusko velmi často nazývá *Weissrussland* nebo *White Russia*). Zároveň Rusko všechny tyto státy otevřeně chápe jako svou sféru vlivu;

– V každé z těchto zemí se k moci díky demokratickým volbám dostali „proruští“ vůdci, kteří ovšem brzy projeví nezvyklé schopnosti k samostatné hře.

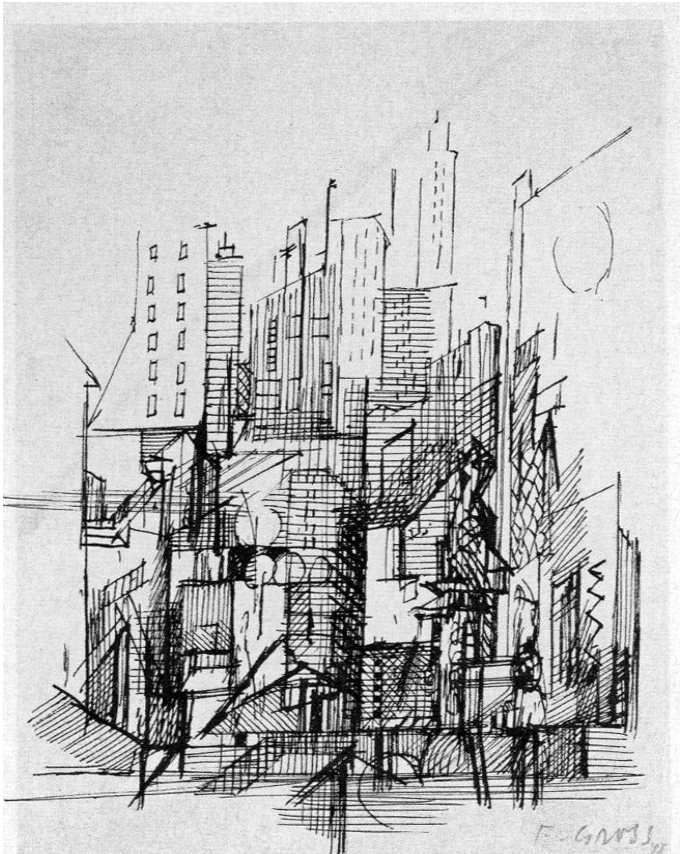
Tento poslední bod je velmi důležitý. Od Leonida Kučmy, který v roce 1994 vyhrál předčasné prezidentské volby na Ukrajině s heslem „posílení vazeb se severním sousedem“ a udelením ruštině statusu oficiálního jazyka, se očekávalo téměř nové „sjednocení s Ruskem“. Svůj proslav však nakonec pronesl ukrajinsky a na konci druhého volebního období dokonce vydal knihu, jejíž název se teď zdá ještě odvažnější než na začátku roku 2004 – *Ukrajina není Rusko*.

Podobnou proměnou prošel také jiný proruský prezident – Vladimir Voronin v Moldávii. V poslední době jsme svědky toho, jak oficiální ruská propaganda označuje za „zatvrzelého rusofoba“ běloruského prezidenta Alexandra Lukašenka, který v realizaci svých „proruských“ volebních slibů (včetně návratu k sovětským státním symbolům nebo k ruštině jako oficiálnímu jazyku) došel nejdále. Zároveň žádný z „proruských“ prezidentů v postsovětské oblasti neuznal nezávislost Abcházie a Jižní Osetie, na čemž Kremlu velmi záleželo.(4)

Ačkoli je Rusko na rozdíl od Evropské unie (a za vlády Baracka Obamy také Spojených států) s této oblasti velmi aktivní a sebevědomé, nesmíme je přeceňovat ani demonizovat. Mimo jiné proto, že Kreml do této doby nebyl schopen zemím svého „blízkého zahraničí“ představit srozumitelnou a atraktivní vizi eventuelního rozvojové strategie. Mytologie „Ruského světa“(5) (Русского мира), již v poslední době prosazuje patriarcha Moskvy a vši Rusi Cyril, se zatím v této roli neujala – dokonce i když patriarcha neustále zdůrazňuje, že v Evropě na tyto země nikdo nečeká a že Unie mezitím „vice energie věnuje bagatelizování perspektiv členství než zdůrazňování společné evropské identity“(6).

Kreml podle všeho nejistotu v regionu chápe a dobře si uvědomuje, že ani Lukašenko ani Viktor Janukovyč nejsou „proruskými“ politiky do té míry, aby dobrovolně souhlasili s různými ústupky. Z tohoto důvodu volí Moskva v rozhovorech se zeměmi „UMB“ tvrdou rétoriku, včetně zavírání plynového kohoutku nebo zákazu exportu moldavského vína, a do této doby nebyla schopna opustit paternalistický, ostře asymetrický přístup, který téměř hraničí se zpochybnutím suverenity sousedních států. Proto je také celou

dobu udržován pocit ohrožení ze strany Ruska, který je velmi silný (často přehnané) nejen v případě Ukrajiny, ale také některých východních členů EU. Kreml pro svou vnitřní politiku potřebuje obraz regionu „UMB“ jako území nejistoty a chaosu, proti němuž staví údajnou stabilitu ruské vlády. Neuvěřitelné propagandistické úsilí směřující k vytvoření zkarikovaného obrazu oranžové revoluce a jejích důsledků pro Ukrajinu skvěle ukázalo naivitu prognóz některých expertů, tvrdících, že demokratičtější Ukrajina otevřená Západu může Rusku posloužit za vzor.

František Gross, Město, 1943

Právě naopak – Kreml se vynasnažil Západu ukázat, že v tomto regionu je samostatným a odpovédným hráčem jen Rusko, které se jako jediný musí účastnit všech rozhovorů a rozhodnutí o stupni evropské integrace Ukrajiny nebo jiných zemí východní Evropy. Každý samostatný krok směrem na Západ, který udelá Kyjev, Kišiněv nebo Minsk, je potom označován za protiruský.

Zdůrazněme, že ukrajinská vláda ruské straně dodala celou řadu argumentů. Kyjev má viditelné problémy s vysvětlováním svých postojů na mezinárodní aréně. Přesně to ukázala mediální kampaň během „plynové války“, kdy Gazprom ihned vytvořil anglickojazyčnou stránku se sofistikovaným vysvětlením svých argumentů, nebo situace během rusko-gruzinské války, kdy největší ukrajinské televizní stanice vycházely ve svých výpovědích a komentářích z ruských informačních zdrojů. V otázce diskreditace ukrajinského politického pluralismu (který ve skutečnosti není demokracií, ale viditelně se liší od ruského nebo běloruského systému) udělaly ukrajinské elity všechno proto, aby podpořily tezi oficiálních ruských médií, že se nejedná o žádný pluralismus, ale o chaos a nepořádek.

V dnešních geopolitických podmínkách jsou Rusko a Evropská unie v oblasti „UMB“, v poslední době často označované za „společné sousedství“, odsouzené k rivalizaci. Předstírat, že je to jinak, nebo že to může být jinak, ukazuje na nepochopení státních zájmů jednotlivých zemí EU, tím spíše, že o společné a důsledné zahraniční politice Unie můžeme hovořit pouze jako o snu, ne o skutečnosti. Současní křemelští vládcí v této situaci otevřeně říkají, že cenou za zlepšení vztahů s nimi, mj. pro Polsko, je uznání regionu „UMB“ jako nárazníkové zóny. Část polských politických elit a médií to uznala za hotovou věc, samozřejmě pod vlivem tvrzení o „suverénní vůli lidu“ těchto zemí, „zpragmatičtění“ zahraniční politiky a „realistickém“ hodnocení polských možností. Zcela souhlasím s názorem Adama Pomorského, že v tomto případě se jedná o „tlačení Polska k harakiri v regionální politice“(7).

Základní otázka může znít takto: Nakolik trvalé je současné rozdělení Evropy? Mají Ukrajinci, Moldavané a Bělorusové šanci zbavit se současného statusu Evropanů druhé (nebo dokonce třetí) kategorie, který jim dnes stále citelně připomíná přinejmenším procedura vydávání víz nebo zacházení s obyvateli těchto států na hranici schengenského prostoru?

Toto rozdělení vypadá na první pohled jako trvalé. Ve skutečnosti ale vychází z velmi křehkého geopolitického konsensu, který se může změnit už po nejbližších volbách v USA. Skutečnou výzvou pro země „UMB“ je jiná otázka: v jakém stavu (společenském, hospodářském, kulturním) budou ve chvíli další změny konjunktury? To je závislé také na tom, jak země „UMB“ využijí velmi omezenou nabídku *Východního partnerství*, a na kolik se nečlenské země dokážou zapojit do evropských vzdělávacích programů, otevřených i pro země mimo Unii. Právě na tom do značné míry závisí, zda budou postsovětské země ještě schopné samostatného rozhodování o svém osudu.

(1) Nicu Popescu, Andrew Wilson, *Politika Unii Europejskiej i Rosji wobec wspólnych sąsiadów*, Warszawa – Londyn 2010, s. 17.

(2) Zde souhlasím s názorem ruského analytika Andreje Rjabova. Viz Andrej Rjabov, *Postsouksojskoje pritiženije: k itogam prezidentskich vyborov na Ukrainie*, „Neprikosnovennyj zapas“ 2010, nr 2, s. 340.

(3) Toto přesné hodnocení je obsaženo již ve výše citované analytické zprávě: N. Popescu, A. Wilson, *Politika Unii Europejskiej i Rosji wobec wspólnych sąsiadów*, s. 45.

(4) Můžeme se setkat s názorem, že právě neschopnost Moskvy vynutit si na svých „přátelích“ uznání nezávislosti Abcházie a Jižní Osetie je symbolickým projevem „reálných vlivů Ruska v regionu“. Viz Arkady Moshes, *Russia 2004 – 2009: A Regional Power Challenged* [in:] Hiski Haukkala, Sinikukka Saari red., *Russia Lost or Found? Patterns and Trajectories*, Helsinki 2009, s. 89.

(5) Na shromáždění „Ruského světa“ v Moskvě v říjnu 2009 patriarcha mj. řekl, že do „Ruského světa“ lze zahrnout země, kde „je ruština používána jako komunikační jazyk mezi národy“, kde existuje „společná historická paměť“, vědomí „společné civilizační přínalžitosti“ a „unikátní ruský způsob života“. In.: *Glaured*, 2010, nr 30–31, s. 13.

(6) N. Popescu, A. Wilson, Op.cit.

(7) Citát pochází ze skvělého rozhovoru Adama Pomorského a Włodzimierze Marciniaka: *Rosyjskie gry*, „Europa“ 2010, nr 2, s. 31.

Přeložila Lucie Zakopalová

Andrij Portnov (nar. 1979), historik, šéfredaktor časopisu Ukraina Moderna (Kyjev), absolvent Dněpropetrovské university a Varšavské university, hostoval na univerzitě v Helsinkách; autor knih *Věda ve vyhnanství. Vědecká činnost ukrajinské emigrace v meziválečném Polsku* (2005, ukrajinsky), *Historie na ukrajinský způsob* (2010, rusky) a četných ukrajinských, polských, ruských, německých a běloruských vědeckých publikací.

Velké a neznámé „Rusko-Uhersko“

Stále rozšířená česká pseudolegionářská legenda praví, že kdyby dal T. G. Masaryk legiím rozkaz, aby se spojily s bělogvardějci a Poláci a všichni společně by zaútočili na bolševiky, komunismus by zahynul ještě dříve, než by se vůbec stačil postavit na nohy. A tudíž bychom pak neměli žádnou KSC, ani vítězný únor, ani sovětskou invazi, ani normalizaci a žili bychom si po celé dvacáté století pěkně ve vatě západní demokracie a kapitalismu. Nemá snad smysl hlouběji rozebírat, že jde o typickou ukázkou zpětného promítání různých představ a přání, bez znalosti dobové situace, a tedy kontextu. Jinak řečeno, o plané fantazirování.

Polský historik, politolog a diplomat Wojciech Zajaczkowski, autor knihy *Rusko a národy*, si je dobových kontextů vědom více než dobře. Podle něj se rozhodujícím jazyčkem na vahách dějin stali Baškirové: „V roce 1918 probíhala mezi Uralem a Povolžím stovky kilometrů dlouhá linie fronty dělicí evropské Rusko obsazené bolševiky od Sibíře, kterou ovládali bílí. Země osídlené Baškíry a Tataré se na okamžik staly branou k budoucnosti impéria. O tom, kdo bude vítězným šťastlivcem, zda stoupenci *ancien régime*, či bolševici, mohli rozhodnout muslimové obývající tento region.“

Na jaře 1918 vystoupili tatarští aktivisté s návrhem vytvořit v rámci Ruska tatarsko-baškírskou autonomii. Podle Stalina byla sice národnostní autonomie projevem „buržoazního nacionalismu“, avšak protřelý gruzínský revolucionář se též dokázal zamyslet nad tím, jak dát této formě – ze strategických či taktických důvodů – „třídní obsah“. Bolševici pochopili, že mohou různá národní hnutí, jež po rozpadu carského impéria začala zvedat hlavu, využít ve svůj prospěch. Přesně dle Leninovy známé poučky: „Krok vzad, dva kroky vpřed.“

První bolševickou tatarsko-baškírskou autonomii zničili hned v zárodku čeští legionáři. „Na Urale Češi“, píše dále Zajaczkowski, cituje „na razili na baškírská vojska bojující na straně bílých“. Zajaczkowski říká: plukovníka Čečka, jenž si Baškíry coby vojáky velice pochvaloval: „Jako vojáci se ukázali z té nejlepší stránky.“ Kolčák a spol. však pro jejich schopnosti pochopení neměli. Admírál Kolčák nařídil v říjnu 1918 generálu Šyrovému, aby přestál „vytvářet baškírské národní oddíly“ a rozpustil baškírské vojenské orgány. Kolčák vedl omezený ruský nacionalismus, pro bělogvardějce naprosto typický, pro který představovalo jakékoliv svobodnější postavení Nerusů nepřekonatelný problém, a to dokonce tvář i tvář možné vojenské porážce.

Není divu, že v lednu 1919 začali Baškírové sondovat u bolševiků podmínky přechodu na jejich stranu. Bolševici reagovali vytvořením Baškírské autonomní republiky v rámci Ruské sovětské federativní socialistické re-

publiky. Učinili tak z taktických důvodů popsaných výše, leč právě tento přístup jim patrně zajistil vítězství v občanské válce. A právě o tento obecný závěr Zajaczkowskému jde – pomocí příběhu Baškířů ilustruje obecnější jev, nehodlá jim přímo přisoudit roli autora vítězné penalty v dějinném rozstřelu ruské občanské války.

Nicméně kapitolou o občanské válce a počátcích budování bolševického režimu se Zajaczkowského kniha pomalu chýlí ke konci. Jde o dílo nejen pouťavě napsané, ale především výborně koncipované neotřelým hlediskem autora, jehož cílem je „ukázat neruský rozměr dějin Ruska“. Zajaczkowski, v úvodu kritizující „rusocentrismus“ dosavadních historických prací o Rusku, však nepředkládá ani nějaký vyčerpávající popis dějin neruských národů a národností obývajících kdy v historii rozlehlou ruskou (či sovětskou) říši. Vtip totiž spočívá v tom, že „neruský rozměr“ ruských dějin vypovídá v Zajaczkowského podání hlavně o Rusku samotném, a to víc, než by čtenář v úvodu očekával.

„Rusko“ samozřejmě není statický pojem, zvláště ne u státu, jenž se od roku 1700 do roku 1900 v průměru rozrůstal o 128 km² denně. Je však pojmem mnohem dynamičtějším a proměnlivějším i pokud jde o vnitřní obsah. Stručně by se dalo říci, že obsah „ruskosti“ prošel sekularizačním procesem. Od náboženské ideje „třetího Říma“ po světský (či pohanský) nacionalismus, v němž pravoslavné církvi přísluší spíše role ozdoby, zosobnění tradice (tedy něčeho na způsob britské královské rodiny) a opory státu. Zatímco car Petr I. ještě vážně uvažoval o tom, že by se v rámci „modernizace“ mohla jako státní jazyk říše zavést nizozemština, a zatímco například v roce 1825 část zatčených děkabristů vypoovídala francouzsky, na přelomu devatenáctého a dvacátého století je ruština a ruský nacionalismus hlavním konstitutivním prvkem impéria. Paradoxně impéria mnohonárodnostního, v němž Rusové netvořili většinu populace (koncem devatenáctého století představovali jen něco přes 40 % obyvatelstva).

„Devatenácté století v Rusku končilo bez jediné neruské univerzity, třebaže několik desítek let předtím tam byly čtyři. Stále častěji se věnovala pozornost etnickému původu, jenž v kosmopolitním impériu ze začátku devatenáctého století neměl větší význam. Různým omezením byly podrobeny celé jazyky, noviny, knihy a školy. Zároveň rostl počet lidí, kteří tyto bariéry pocítovali. Rodilo se novodobé Rusko, které již nebylo pravoslavnou monarchií, nýbrž ve stále větší míře národním státem. Zároveň vznikaly moderní národy, jež neměly vlastní státnost a pod ruským tlakem stále rychleji ztrácelý prostor svobody, v níž se mohly rozvíjet. Střet mezi těmito dvěma tendencemi byl nevyhnutelný,“ píše Zajaczkowski.

Andrij Portnov

Josef Mlejnek jr.

(Wojciech Zajaczkowski: *Rusko a národy. Osmý kontinent. Náčrt dějin Eurasie*. Z polštiny přeložila Petruška Šustrová. Misgurnus, Praha 2011, 231 stran.)

Žalostný pláč rusofoba:

Nedávno se do Varšavy sjely miliony Poláků, aby se zúčastnili rozloučení s prezidentem Lechem Kaczyńským, který zahynul v Smolensku. Na televizních obrazovkách se proplétaly pohnuté rozhovory s polskými občany. Poláci přišli jako jeden muž vzdát hold památce svého vůdce a mluvili o něm jen a jen dobře. Lechu Kaczyńskému bylo věnováno mnoho krásných slov.

Poláky nezajímá hanebná role, jakou sehrál při podpoře bestiální agrese šleného Saakašviliho proti spícím Chchinvali, při podpoře Juščenkova neonacistického režimu a mnoha dalších ne zrovna chvályhodných záležitostí. Je to pro polské myšlení typické, Polsko je přece pro Poláky vždy mimo veškerá podezření – jako Caesarova manželka.

Klasičtí latinici učili, že se o mrtvém má mluvit dobře, anebo vůbec. Mně se ale víc zamlouvá konfuciánské naučení, že dobro se splácí dobrem, ale zlo spravedlností. A zlého Kaszyński napáchal nemálo.

Polský portál Kresy.cz uveřejnil výpověď azerského politologa Zaura Gasimova *Bolestná ztráta pro Kavkaz*. Gasimovi je smutno kvůli předčasnému úmrtí polského prezidenta, který Kavkaz tak často navštěvoval a byl „pokračovatelem v tradici prométheismu“. Prométheismus je politický projekt polského politického aktivisty Józefa Piłsudského, jehož cílem bylo oslabení a rozbití ruského impéria a poté Sovětského svazu prostřednictvím podpory nacionalistických hnutí za nezávislost v nejdůležitějších neruských národech, které žily na území Ruska a SSSR. V roce 1926 vznikla v Paříži organizace „Prométheus“, do níž vstoupili představitelé Ázerbájdžánu, donských kozáků, Gruzie, Idel-Uralu, Ingrie, Karélie, Komí, Krymu, Kubáně, severního Kavkazu, Turkestánu a Ukrajiny. Pro potřeby tohoto hnutí pracovali Východní ústav ve Varšavě a Vědecko-výzkumný ústav východní Evropy ve Vilnu. Stoupenci myšlenky polského prométheismu chtěli Rusko rozpárat podél národnostních

Aleksander Dundic

„švů“ jako přehoz sešitý z jednotlivých kousků a vytvořit místo jednoho Ruska spoustu slabých a nezuživých ruských státeků. Zaštitující roli Prométhea, přinášejícího „porobeným národům“ Ruska oheň svobody, připisovali Poláci samozřejmě Polsku (komu jinému?). A v našich časech se v řadách polské elity pravidelně objevuje touha prométheovskou ideu znovu oživit. Právě tím se zabýval zemřelý Lech Kaczyński.

Gasimov tvrdí, že zpráva o smrti Kaczyńského Gruzii i Ázerbájdžán šokovala. Hned se vyskytly pověsti o tom, že ho zavraždili „zrádci Rusové“. Opozice v Baku ani oficiální moc v Tbilisi se nechtely smířit s myšlenkou, že si smrt vzala člověka, který ve snaze uskodit Rusku absolutně bezzásadově označoval agreory za oběti a oběti za viníky agrese.

Gruzínská moc propadla panice: bez Juščenka a Kaczyńského zůstane Tbilisi proti Putinovi samo! Saakašviliho přátelé jsou všichni stejní, ničemové, lidé s hanebnou morálkou. Juščenko je

neonacista a jidaš, Kaczyński – vztekly rusofob nenávidící všechno, co je s spojeno s Ruskem.

Podle Gasimova převládaly neveselé nálady v opozičním azerském tisku, který ve smrti polského prezidenta, v Juščenkově porážce v prezidentských volbách a v útěku „tulipánového“ kyrgyzského prezidenta kvůli lidovým nepokojům viděl řadu událostí, jež prospívají Rusku. Gerasimov vyjadřuje nespokojenost, že oficiální Baku nespěchá tancovat na hudbu Američanů a snaží se budovat pragmatické vztahy s Kremlm. Podle Gasimova za to nese vinu „prokleté“ dědictví sovětských časů, kdy se soudilo, že v zemi může udělat pořádek jen Moskva. Vedení Ázerbájdžánu má pořad sklon uvažovat tímto způsobem, a to opozičníkovi Gasimovovi připravilo takové rozčarování, že si spěchal postěžovat polským médiím. Vyděsil i své nároky na vládu USA. Barack Obama, jak vidno, má sklon dívat se spíš na Rusko než na azerskou opozici. Gasimov spatřuje misi Kaczyńského v obraně národů východní Evropy před Ruskem. Ázerský opozičník doufá, že polský prométheismus ještě ne-

vyhasl. „Tento proud zůstává v diskurzu obou zemí dodnes živý,“ tvrdí.

Ke Gasimovovi se přidali další autoři portálu Kresy.pl. Objevily se hysterické úvahy o tom, že sblížení na ose Varšava-Moskva, patrně ve světle tragédie, příměje Poláky ke zradě (!) východních sousedů Polska (Litvy, Ukrajiny, Běloruska). Nevím, jak na Litvě, ale v Bělorusku a na Ukrajině si většina lidí Polsko nevybrala za svého obhájce a žádného takového představitele nepotřebuje. Proto dotěrná myšlenka polského prométheismu staví do nevýhodného světla samotné Poláky. A Lech Kaczyński jako jeden z jejích nejúpornějších stoupenců „šhořel“ v „prométheovském“ ohni, se kterým se tak tvrdohlavě zdržoval v postsovětském prostoru.

2008
přeložila Petruška Šustrová

Na toto číslo přispěl

ANDRZEJ NOWAK - rozhovor

Pro smolenské katastrofě nebylo možné si neovšimnout zásadních rozdílů v hodnocení tragické události v jednotlivých zemích bývalého SSSR. Rozdíl mezi pohledem Rusů a pohledem např. Gruzínců nebo Ukrajínců odráží i v Babylonu otištěná polemika A. Dundiče a V. Gasimova. Můžete tuto polemiku nějak okomentovat?

Rozdíl se netýkáji zemí, ale jednotlivců. Jsou přeci Rusové, kteří nepodporují agresivní, imperiální politiku vůči sousedům a krajně autoritářskou politiku vůči vlastní společnosti, kterou realizují lidé z dávných sovětských tajných služeb v čele s Vladimírem Putinem. Nicméně takoví Rusové jsou často zavírání do vězení, nucení k emigraci, nebo dokonce vraždění, v lepším případě pouze donucení mlčet. Vzpomeňme si třeba na Litviněnka, Politkovskou a více než 300 novinářů zavražděných v Rusku během posledních deseti let.

A jsou i takoví Poláci, kteří si myslí, že za naší východní hranici je pouze Rusko, nebo alespoň že pouze Rusko je důležité. Navíc Rusko, které ztělesňuje Vladimir Putin a ne Vladimir Bukovskij. Koneckonců tento názor převažuje i v současné polské vládě. Ministr zahraničních věcí Radek Sikorski velmi ostře odsoudil tradici polského „prométheismu“, spíše však jakékoliv aktivní východní politiky, která by byla pokusem postavit se imperiální dominanci Ruska ve východní Evropě.

Ministr Sikorski formuloval tuto doktrínu např. v článku publikovaném v deníku *Gazeta Wyborcza*, jímž přivítal premiéra Putina, v té době zrovna přijíždějícího do Polska. Naše vláda, stejně jako pan Dundič, svoji pozici vysvětluje *realismem*. Když je Rusko mocné a my slabí, když všechny evropské mocnosti chtějí s Ruskem obchodovat i za cenu opuštění základních principů EU – můžeme tento stav jen akceptovat. Podřítit se.

Ale existuje i *prométheovský realismus*. Jeho příznivci se domnívají, že pokud nyní rezignujeme na solidaritu se slabými zeměmi bezprostředně ohroženými dominancí Kremlu, že pokud budeme nyní souhlasit s tím, aby o jejich osudu v rámci EU za nás rozhodovalo ekonomicko-politické francouzsko-německé lobbys společně s Putinem, pak se podobná rozhodnutí zítra nebo pozítří mohou týkat nás. Dnes Gruzie, zítra možná Lotyšsko nebo Bělorusko a Moldávie, pak Ukrajina, pozítří Polsko, Česko... Proč ne, když nikdo neprotestuje.

Smyslem „prométheovské“ politiky nejsou pouhá gesta odporu, protest. Jedná se o organizaci reálné evropské spolupráce, především v rámci střední a východní Evropy, které má zabrzdit stále odvážnější snahy o obnovu impéria v post-jaltském prostoru.

Lze považovat prezidenta Lecha Kaczyńského za dědice meziválečné tradice prométheismu? Neslo i nyní – stejně jako v meziválečném období – o pouhou iluzi, že budou vůči Rusku vést aktivní proti-imperiální politiku?

Lech Kaczyński se odvolával spíše k tradici exilového časopisu *Kultura*, který vycházel v Paříži v období komunismu. Ke stejné tradici se odvolávaly mimochodem všechny polské vlády po roce 1989 až do roku 2007, kdy byla tato tradice poprvé zavržena. Principem této politiky bylo, že pro bezpečnost Polska a celého regionu jsou nutné samostatnost a dobré vztahy s bezprostředními sousedy na východě: Litvou, Běloruskem a Ukrajinou. Vztahy z Ruskem by samozřejmě také měly být co nejlepší, nicméně pod podmínkou, že Rusko v našem regionu opustí imperiální politiku. Pokud by se k ní vrátilo, je mu v tom třeba maximálně překážet.

To se právě snažil dělat Lech Kaczyński. Ne pomocí prázdných gest, ale s využitím všech možností, které Polsku dává členství v EU a NATO. Musíme jen brát tyto možnosti vážně, nebát se být aktivní a nebát se mít vlastní názor. A snažit se partnery o tomto názoru přesvědčit. Takto v srpnu 2008 přesvědčil Kaczyński své partnery z východní Evropy k rychlé, osobní diplomatické akci, jež přispěla k zastavení ruských tanků na cestě do Tbilisi. A stejným způsobem přemlouval prezidenta Sarkozyho, aby intervenoval jménem Evropské unie. Gruzie byla zachráněna, ale Putin na to zcela jistě nezapomněl. Nic z těchto faktorů – ohrožení Gruzie, aktivity Kaczyńského ani Putinova neváživost nejsou iluzi nebo fikci.

Jestě nedávno bylo Polsko popisováno jako americký „trojský kůň“ v Evropě. A jaká je nyní pozice Polska v trojúhelníku Brusel (nebo spíše Berlín/Paříž) – Varšava – Moskva?

Nejde o trojúhelník, spíše osu. A osa, to není pro Evropu dobré geopolitické schéma. Reálná osa navíc vypadá trochu jinak: Paříž – Berlín – Moskva. Varšava v tomto systému nehraje žádnou podstatnou roli. Tzv. výmarský trojúhelník, tedy polsko-německo-francouzská platforma – nikdy nepřijal žádné pro Evropu podstatné rozhodnutí. Polsko v tomto uspořádání funguje pouze jako – jak bych to řekl – někdo, kdo má přitahovat rozhodnutím mocnějších, především Německa. Těžko to můžeme nazývat originálním vkladem do evropské politiky. Takový vklad by Polsko mohlo vnést

budováním spolupráce mezi zeměmi, které byly kdysi hlavními cíly prométhejské politiky (Ukrajina, Bělorusko, Moldávie, jižní Kavkaz) a baltskými zeměmi (v čele se Švédskem) a zeměmi střední a jižní Evropy – Českem, Maďarskem, Rumunskem, Chorvatskem. To není role „trojského koně“, ale spíše spojení dvou jiných antických rolí: Kasandry, jež má schopnost předvídat budoucí hrozby, a Odyssea, který dokáže chytře připravit praktické prostředky pro dosažení svých cílů.

Podle nás je pro vyvážené vztahy mezi Ruskem a Západem klíčová situace na Ukrajině. Jaké jsou per-

Andreas Feininger, Midtown Manhattan Seen from New Jersey, 1942

spektivy tohoto státu, např. z hlediska takových událostí jako proces s Jymošenkou? A jaká by měla být polská politika vůči Janukovičově vládě?

Polsko by samozřejmě mělo pro sblížení Ukrajiny a Západu udělat co nejvíce. Nicméně je třeba si uvědomit, že ani Polsko ani žádná jiná země nemohou nahradit snahu samotných Ukrajínců. Můžeme jim pouze pomáhat, nebo je odrazovat. Pomáhat lze podporou maximálně rozvětvené ekonomické spolupráce, vytvářením programů podporujících co nejširší kontakty mladých ukrajinských elit s Evropou, a nakonec udržováním ve vlastních zemích i v celé Evropě zájmu (kulturního, politického a ekonomického) o Ukrajinu. Nemůžeme likvidovat katedry ukrajinistiky, naopak – musíme je oživit novými nápady. Samozřejmě je zároveň nutné veřejně kritizovat případné autoritativní tendence a praktiky, které by se mohly na Ukrajině vracet. Posilování takových tendencí jako věznění opozičních lídrů je totiž nejkratší cestou zpět do ruské sféry vlivu.

Celý postsovětský prostor po rozpadu SSSR hledá svou identitu. Například na Ukrajině je tamní infrastruktura po sedmdesátiletém hospodaření komunistů v dezolátním stavu. To ale jako by neplatilo pro duchovní oblast: chrámy jsou opravené, září novotou a jsou plné mladých lidí. Jakou roli může sehrát obroda náboženství na Ukrajině, v Rusku nebo v Bělorusku? Jaké to může mít vnitropolitické a zahraničněpolitické důsledky?

Dívám se s velkou nadějí na skupiny v rámci ruského pravoslaví, které usilují o konečné zúčtování se zločiny komunistického systému. Takové aktivity musí nakonec oslabit legitimitu lidí, kteří pocházejí z nejzločinnější složky tohoto systému – KGB. V pravoslavné církvi jsou bohužel také velmi mocné kruhy, v nichž vidina zúčtování s minulostí vzbuzuje velké obavy. Tyto, naneštěstí stále převládající, kruhy podporují spíše „fatální syntézu“ tradice imperiálního carského Ruska s tradicí imperialismu, jehož symbolem je Stalin. Návrat k náboženství tak má bohužel více podob...

Když už jsme v Moskvě: budou mít prezidentské volby nějaký reálný význam pro střední Evropu? Nebo se jedná

pouze o politické divadlo?

Tyto volby, nebo spíše tato volební fikce, mohou mít dva významy. Mohou vzít zbytky naděje, že se v Rusku může cokoli změnit. Podporí tak fatalistické přesvědčení, že Putin bude vládnout do nekonečna, a pro neo-imperiální cestu extenzivního rozvoje Ruska není alternativa. Je třeba se s tím – ve jménu „realismu“ – smířit.

Existuje však ještě jedna možnost. Definitivní potvrzení, že je ruská „demokracie“ a „liberalismus“ pouhou fasádou, může ale také povzbudit k činům. Braňme se, situace je opravdu kritická! Bude mnohem těžší předstírat, že je vše v pořádku, že možná už zítra nahradí „zlého“ Putina „hodný“ Medveděv. Pokud samozřejmě nebudeme Rusku překážet příslušnou kritikou vnitřní nebo zahraniční politiky. Bude mnohem těžší předstírat, že pro udržení bezpečnosti ve vztahu k Rusku stačí politika strkání hlavy do písku. Možná to povede k většímu pochopení potřeby aktivnější reakce Evropy – nejdříve alespoň té střední a východní, pak celé Evropy a nakonec možná celého Západu (v trochu zapomenutém smyslu „euroatlantického společenství“) – na politiku Putinova státu.

Nezmění od budoucna vztah Ruska k Západu rostoucí tlak Číny?

Takový tlak v tuto chvíli neexistuje. Čína využívá Rusko jako „užitečného idiota“: kupuje si od něj letadlové lodě, moderní letadla, přesvědčuje jej o nutnosti rozšiřovat infrastrukturu exportu ruských nerostných zdrojů směrem na východ. Vše proto, aby postupně proměnila Rusko ve svoji západní marku. Postupně samozřejmě v čínských kategoriích znamená možná padesát až sto let. V tuto chvíli tedy Čína nepotřebuje dělat směrem k Rusku nějaká výhrůžná gesta. A pravděpodobně za maximálně několik desítek let bude mít Rusko poslední šanci rozhodnout se, zda se chce připojit k Západu, akceptovat evropské civilizační normy, nebo se smíří s rolí západní čínské provincie.

Podstatou Putinovy politiky je předstírání, že tento problém neexistuje. Je to Rusko, kdo má více než čtyři tisíce kilometrů dlouhou hranici s Čínou, nikoli Evropská unie, Polsko, Německo nebo Francie, či dokonce Spojené státy. Bude to tedy Rusko, kdo bude v této otázce potřebovat podporu Západu, nikoli naopak. A samozřejmě by takovou podporu mělo obdržet – ovšem tehdy, když se samo rozhodne pro západní směřování se vším všudy. Na druhé straně může úvaha předpokládat, že do té doby bude ještě nějaká Evropa existovat – to pro změnu závisí jen na nás...

Bolestná ztráta pro Kavkaz

Informace o katastrofě polského letadla v Smolensku vyvolala v Ázerbájdžánu a v Gruzii šok.Nejde přitom jen o počet obětí, ani jen o to, že značná část polské politické elity náhle zahynula. Otřes vyvolala nejjasnost celé situace. Hned se začalo spekulovat, zda nedošlo k zabíjení. V Gruzínské televizi vysílali pořad o válce s Ruskem. Na konci tohoto pořadu se bez předložení konkrétních důkazů naznačovalo, že Lech Kaczyński, jehož role v konfliktu na Kavkaze před dvěma lety je všeobecně známa, mohl zahynout při atentátu. V gruzínském tisku se dal vycítit pocit osamění – když už není Juščenko u moci a Kaczyński nežije, stojí Gruzie tvář v tvář Putinovi bez spojení. Podobně jako v azorském tisku se smrt Kaczyńského vnímá jako ruské vítězství v postsovětském prostoru. Zvlášť když všechno splyvá v souhrě okolností příznivé pro Moskvu: Janukovičův úspěch, revoluce v Kyrgyzii, smrt polského prezidenta.

Zatímco však v Gruzii tento tón charakterizuje jak názor vládních kruhů, tak médií, v Ázerbájdžánu se týká pouze médií, a to ještě těch opozičních. Azorská politická elita má z Ruska strach, ale nekřáká to přímo. Její část pořad ještě tvoří představitelé druhu *homo sovieticus* – stará generace mentálně spjatá s Moskvou, která si však je zároveň vědoma, jaké pořádky může Moskva v oblasti zavést. Krom toho azorská politika spočívá – podobně jako arménská – na lavírování mezi Ruskem a Západem. Gruzie je v tomto ohledu jednoznačně prozápadní.

Je třeba zdůraznit, že vztahy mezi Ázerbájdžánem a USA v poslední době ochably. Barack Obama se za Kavkaze chová pasivně. Zato státy „staré“ Evropy mají zájem na rozvoji dialogu s Ruskem. Z toho vyplývá posílení moskevské pozice v celém regionu. Smrt Lecha Kaczyńského znamená rovněž ztrátu člověka, kterého azorští a gruzínští politici dobře znali. Byl to první polský prezident, který Kavkaz tak často navštěvoval. S prezidentským obdobím třeba Alexandra Kwašněvského se to nedá srovnávat.

Do azerského tisku o nedávných tragických událostech hodně psal Vilajet Gulijev, který byl donedávna velvyslancem Ázerbájdžánu v Polsku a od března tuto funkci zastává v Maďarsku. Jde o proslulého literárního vědce a bývalého ministra zahraničí; skutečnost, že zastával velvyslanckou funkci ve Varšavě, svědčí o tom, jak velkou roli Polsko v zahraniční politice Baku hraje. Gulijev v průběhu polského národního smutku vedl kroniku, den po dni referoval, co se v polském hlavním městě děje a jaká tam panuje atmosféra.

Lech Kaczyński byl v Ázerbájdžánu i v Gruzii pokládán za advokáta národů východní Evropy – národů, jež mají s Ruskem historický problém. Byl přijímán jako pokračovatel v tradicích prométheismu. Tento proud zůstává v diskurzu obou zemí dodnes živý.

2008

překlad -pš-